

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *Dacia răsăriteană în secolele VI—I î.e.n. Economie și monedă*, Ed. „Junimea”, Iași, 1990, 180 p. + 10 pl.

În seria monografiilor arheologice elaborate ca urmare a unor intense cercetări efectuate în cadrul unei tematici largi a Institutului de arheologie din Iași, privind diferite aspecte ale civilizațiilor geto-dacică și daco-romană, se inseric și cartea cercetătorului Virgil Mihăilescu-Bîrliba, cunoscut specialist în numismatică dacică și romană. Autorul și-a propus să răspundă la întrebări importante privind economia locală, analizând fenomenul monetar din Dacia în strînsă legătură cu viața economică din marile centre din zonele periferice ale Greciei și a coloniilor sale. Procesul evolutiv pe care l-a cunoscut populația din regiunile est-carpatic pe parcursul ultimelor secole ale mileniului I î.e.n. a stat adesea în atenția cercetătorilor, care au apreciat în mod diferit ponderea influențelor primite din diferite direcții, în special din lumea greacă și macedoneană. Și în cartea de față, în primele două capitole, se menționează spațiul și intervalul de timp în care se analizează problema enunțată și anume zona dintre Carpați și Nistru, străbătută de drumuri care legau Pontul cu interiorul continentului, începînd cu perioada de atestare și afirmare a civilizației geto-dacică pe arena internațională, cînd din punct de vedere economic se face trecerea de la schimbul natural spre tranzacțiile mijlocite de monedă, și pînă la unificarea din secolul I î.e.n. Sînt menționate evenimentele care au dus la nașterea primelor colonii grecești în vestul și nordul Mării Negre, evoluția fiecăreia și modul în care au produs și răspîndit moneda proprie în mediul geto-dac. De asemenea, sînt trecute în revistă momentele afirmării culturale și politice a geto-dacilor răsărițeni ca rezultat a extinderii prelucrării metalelor, a folosirii roții olarului, a baterii propriilor emisiuni monetare și a apariției negustorilor care intermediază schimburile comerciale, — toate acestea ilustrînd prosperitatea formațiunilor prestatale din Dacia răsăriteană. Sînt amintite de asemenea, efectele pozitive ale relațiilor cu celții și o relativă încetinire a ritmului în timpul impactului cu bastarnii pînă la actul unificator de la mijlocul secolului I î.e.n. La întocmirea acestei sinteze au fost folosite exhaustiv informațiile izvoarelor scrise și arheologice, capitolul 2 fiind însoțit de un bogat aparat critic.

Prin capitolul 3, *Economie naturală și monedă*, autorul ne introduce în probleme pur economice ale statelor antice, care au dus la apariția monedei ca măsură a valorii în cadrul unei civilizații avansate. În capitolul 4, *Semnele monetare*, sînt discutate detaliat diferite ipoteze privind tipurile, perioada și spațiul în care s-au folosit „virfurile de săgeți” și „delfinașii”, aceștia din urmă specifici numai spațiului nord-pontic unde, după cum apreciază și unii specialiști străini, îndeplineau nu numai un rol economic ci includeau și un adînc sens magico-religios.

Capitolul 5 se întitulează *Apariția monedei grecești în Dacia răsăriteană*. Se analizează activitatea economică a centrelor care au produs pentru prima dată monedă, începînd cu Cyzicul, oraș prosper o perioadă destul de îndelungată, care a bătut 275 tipuri monetare din care unele au cunoscut o largă difuzare în limitele teritoriului colonial și în aria nord-pontică. În teritoriul est-carpatic se cunoaște numai tezaurul de la Galați format din 13 (15) stateri care, alături de acela de la Aliobrix, poate fi pus în legătură cu marele drum de uscat — comercial și militar — ce pleca de la Bosfor, ajungea pînă la Olbia și continua mai departe. O largă difuzare în lumea geto-dacică au avut-o însă emisiunile Histrici, una din cele mai vechi colonii de pe litoralul de vest al Mării Negre, care de la început a exercitat un rol însemnat în economia locală. Asupra acesteia autorul discută pînă la cele mai mici amănunte iconografia tuturor tipurilor, face ample analize privind cronologia lor în funcție

de sistemul ponderal și mediul în care au fost răspîndite realizînd o corectă cartare (pl. 2). Se evidențiază o frecvență crescută la sfîrșitul secolului al IV-lea în zona Nicônion, Tyras și împrejurimile, în Podișul Central Moldovenesc și în interfluviul Siret—Prut unde s-au descoperit numeroase tezaure și monede izolate din argint, în așezări de tipul acclora de la Bunești, Poiana, Căbești și altele, ca o mărturie a relațiilor complexe, atât comerciale, cît și economico-politice, între Histria și comunitățile autohtone. Referindu-se la cronologia tezaurului format din monede de bronz descoperit la Fedești, analizat cu competență de numismatul Bucur Mitrea, autorul propune o datare a lui mai tîrzie, în secolele III—II î.e.n. cînd în această zonă ar fi putut exista condiții pentru schimburi monetare interne și implicit o circulație bănească. Noi am propus aceeași datare tîrzie pentru tezaurul callatian din bronz descoperit la Poiana, datare facilă datorită și poziției sale stratigrafice. Se poate admite că atât Histria, cît și Callatis în perioada sa autonomă, au folosit emisiunile de bronz în perioada de criză a argintului, ba mai mult, ca în cazul tezaurului de la Poiana, au recurs la falsuri. Spre deosebire de Histria, a cărei forță economică s-a ilustrat pregnant prin descoperirile numismatice, celelalte orașe grecești ca Tyras, Olbia, Nicônion, Chersones, Tomis și altele, deși în zona lor de influență au avut o activitate însemnată, în spațiul pe care îl are în vedere autorul, ponderea emisiunilor lor este nesemnificativă, exemplarele descoperite neilustrînd și o activitate de schimb cu centrele autohtone.

Capitolul 6 tratează istoria monedei macedonene, de la apariția primei emisiuni a lui Filip al II-lea și pînă la începutul secolului I î.e.n., folosindu-se exhaustiv întregă bibliografie a problemei. Autorul consideră că marile depozite cu astfel de monede descoperite la est de Carpați, ca cele de la Lărguța, Anadol sau Mărășești, nu au putut pătrunde aici treptat și lent, așa cum au apreciat cei mai mulți dintre numismați, ci s-au format în coloniile grecești nord- și vest-pontice, după care au fost predate localnicilor ca plată în cadrul unor aranjamente politice.

Ca mai importantă și interesantă categorie în cadrul numismaticii antice este monedă geto-dacică care face obiectul capitolului 7. Apariția monedei în lumea getică este în strînsă legătură atât cu dezvoltarea internă a societății autohtone cît și cu stimulii din afară într-o perioadă de intensă activitate de schimb. Autorul se ocupă doar de categoriile monetare proprii spațiului est-carpatic, întrucît o tratare exhaustivă și problemele ridicate de toate monedele geto-dacice a fost făcută într-o lucrare specială de către cercetătorul C. Preda. În ceea ce privește tezaurul monetar Huși—Vovriești cu caracteristicile sale distincte, contramărcile și tăieturile specifice, V. Mihăilescu-Bîrliba insistă asupra tezei după care aceste monede s-au folosit în special ca materie primă pentru confecționarea de bijuterii, întrucît atât la Poiana cît și la Bunești s-au descoperit împreună cu unelte de bijutier și cu diferite obiecte de podoaabă care au fost realizate în ateliere proprii. Referitor la originea celțică a acestei emisiuni se insistă în favoarea unei teze mai vechi a lui C. Preda și se aduc noi argumente privind cronologia mai tîrzie a lor și anume în secolul al II-lea și începutul secolului I î.e.n. După cum se știe în spațiul răsăritean al Daciei s-au descoperit și câteva monede dacice de tip Prundu—Jiblaa, aproximativ în aria culturii Poicenești—Lukašovka dar care nefiînd aflate în așezări sau necropole nu se încearcă o eventuală interpretare decît doar prin posibila continuare a unor relații mai vechi cu nord-estul Transilvaniei. În ceea ce privește tipurile Voloșcani, Dumbrăveni, Virteju—București și Inotești—Răcoasa, descoperite în sudul Moldovei în

secolele II—I î.e.n., se apreciază că aceste emisiuni ilustrează pe lângă activitatea economică locală și strinse relații cu geto-dacii din nord-estul Munteniei.

În capitolul 8, *Moneda autohtonă și străină*, autorul ia în discuție monedele grecești tirzii, mai întâi emisiunile Macedoniei Prima, din care la răsărit de Carpați este cunoscută numai moneda de la Murgeni și de asemenea, monedele din Thasos, însăși de unde provin peste 50 de exemplare apărute în 14 localități, majoritatea în jumătatea meridională a Moldovei dintre Carpați și Prut. Peste tot în Dacia monedele thasiene au circulat concomitent cu monedele grecești, autohtone și denari romani republicani, fiind frecvente tezaurile „mixte”, cele mai tirzii acumulări fiind datele în ultimul deceniu al ultimului secol dinaintea erei noastre. În tezaurile „mixte” din această zonă au apărut adesea și monede din Dyrhachium și Apollonia, începând de la mijlocul secolului al II-lea. Menționăm că la Poiana astfel de monede au fost documentate și în nivelul III, din secolul I î.e.H., împreună, de asemenea, cu denari republicani și imperiali, cu fibule și alte piese caracteristice acestei perioade. În capitolul 8 se mai fac mențiuni referitoare la monedele din centrele grecești mai îndepărtate, precum Bospor, Amisos, Maronea, Mesembria, Athena și altele apărute sporadic în așezările autohtone din secolele II—I î.e.H., în special în *davae*-le de la Barboși, Poiana și Răcățiu sau a monedelor din Thracia descoperite la Tyras. Tot la Tyras s-a descoperit o monedă de aur de tip Koson, care implică legături cu Dacia intracarpatică.

Concluzia autorului reieșită din analiza tuturor acestor emisiuni străine și autohtone, în special a acelor cu valoare mică, este că abia în ultimele secole I.de H. începe să se înfipte în Dacia răsăriteană o adevărată circulație monetară.

Modul în care a pătruns în Dacia moneda romană și implicațiile sale în economia locală este analizat în capitolul 9. Autorul, reputat specialist în acest domeniu, face o prezentare detaliată a denarului, monedă existentă în cantitate mare în Dacia răsăriteană, atât în tezaurile cît și în descoperiri izolate, etichetele 3—6 și planșa 8 însumind cu exactitate toate detaliile privind locul de apariție, cantitatea, datarea etc. Se face, de asemenea, mai multe aprecieri privind calitatea monedelor, problema tezaurizărilor, a răspîndirii și cronologiei monedelor din diferite zone europene și, bineînțeles, asupra importanței monetăriei romane pentru societatea locală din zona est-carpatică.

Concluziile ce se desprind în urma prezentării tuturor emisiunilor monetare ce s-au aflat pe teritoriul Daciei răsăritene în secolele VI—I î.e.H. (capitolul 10) sînt deosebit de importante pentru înțelegerea corectă a evoluției economiei locale în această vreme. Astfel, în ceea ce privește opi-

niile unor specialiști privind existența la geto-daci a unei economii de piață bazată pe folosirea monedei încă de la sfîrșitul secolului IV î.e.n. sau că, înainte de secolul II î.e.n. în Dacia a existat o intensă circulație monetară, autorul înclină spre opinia acelor care admit acest fenomen abia după această perioadă. Pe de altă parte, referindu-se la teza numismatului englez M. H. Crawford, precum că la nordul Dunării n-ar fi existat o economie de piață, autorul consideră argumentat, că nu se poate face o apreciere uniformă fără a se realiza și o analiză separată a descoperirilor din zonă. Așa de exemplu în unele mari stațiuni geto-dacice cum a fost aceea de la Poiana, unde deși s-au descoperit peste 700 exemplare, din care doar 7% din aramă sau bronz, se poate totuși admite existența unei economii monetare incipiente. Tot astfel și în alte așezări din jumătatea sudică a spațiului dintre Carpați și Prut, în special pe cursul inferior al Siretului cu afluenții săi și în nord-estul Munteniei se cunosc un aflus monetar care nu se poate conpara cu nici o altă zonă a Daciei. Toate aceste stațiuni fie că se aflau pe traseul drumului de uscat care traversa Dobrogea și sudul Moldovei sau se aflau în centrul unor mari comunități, fiind dezvoltate și din punctul de vedere al circulației monetare, ilustrează puternice elemente specifice unei civilizații de tip orășenesc. Autorul citează din jîndurile acestora așezarea de la Poiana unde s-ar fi format în aceste condiții centrul, la conducerea căruia a existat o regalitate implicată direct în desfășurarea principalelor evenimente de la Lunărea de Jos. Întrînd calități asemănătoare, noi credem că și așezarea de la Barboși a reprezentat un astfel de centru, mai ales că se afla amplasată într-un loc strategic, unde putea fi concentrat atât locul de producție, cît și cel de intermediere a schimbului de mărfuri.

Anexele, care însoțesc completa expunere a acestui interesant capitol din istoria civilizației geto-dacice, cuprind catalogul descoperirilor de semne monetare (patru puncte), de monede grecești, macedonene și geto-dace (273 puncte) și monede romane republicane și imperiale timpurii (123 puncte); specificîndu-se locul și anul apariției, felul descoperirii, tezaur sau monede izolate, și bibliografia respectivă. Cartea se adresează și specialiștilor din străinătate fiind completată cu un amplu rezumat în limba germană, menit să contribuie la o cunoaștere cît mai corectă a realităților din această zonă carpato-dunăreană. Considerăm că acest volum reprezintă un adevărat manual de numismatică, care poate fi cartea de căpătîi a tuturor acelor apăsători spre cunoașterea aprofundată a problemelor de economie monetară și a implicațiilor lor în istoria unui popor.

SILVIA TEODOR

DAN GH. TEODOR, *Creștinismul la est de Carpați de la origini și pînă în secolul al XIV-lea*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1991, 230 p. + 35 fig. (incluse în text)

Apărută spre a împlini un deziderat al cercetării istorice naționale în ceea ce privește evoluția sub semnul creștinismului a poporului român, cartea cunoscutului cercetător Dan Gh. Teodor reprezintă materializarea unor eforturi de mai lungă durată, rămasă mult timp în așteptare, datorită unor mentalități cunoscute.

Lucrarea beneficiază de un cuvînt înainte datorat I.P.S. Daniel, Mitropolit al Moldovei și Bucovinei, care girează astfel spiritual un prestigios act de cultură.

În *Introducere* (p. 9—15) autorul face o scurtă expunere de motive în legătură cu ceea ce înseamnă creștinismul pentru istoria românilor, pentru continuitatea și unitatea spirituală a acestui neam latin și ortodox, situat în mijlocul unor vecini de cu totul altă sorginte etnică și lingvistică. Se insistă asupra rolului cercetării arheologice românești la est de Carpați în scopul lămuririi unor aspecte privind evoluția societății autohtone în epoca migrațiilor, care corespunde cronologic cu perioada de început și de extindere a noii credințe la nord de Dunăre (p. 10). În capitolul I (*Societatea de la est de Carpați în mileniul marilor migrații*, p. 17—47) cercetătorul ieșean avînd drept sprijin o solidă bibliografie

în domeniu, face o prezentare a evoluției etno-culturale a spațiului carpato-nistean între veacurile III—XIV, procedînd la o aducere la zi a observațiilor și rezultatelor cercetărilor arheologice atât de la vest de Prut cît și, lucru meritoriu, de la est de acesta. Ne sînt readuse în memorie efectele multiple ale prezenței romane la Dunărea de Jos, ale zonelor ei de control și influență la nord de fluviu după retragerea aureliană ca și evoluția paralelă a culturii daco-carpilor sau costobocilor în secolele III—IV. Această prezentare este însoțită de numeroase exemple și trimiteri la cercetările de teren ce nu lipsesc pe ambele maluri ale Prutului. În aceeași manieră se procedează și pentru secolul IV „acoperit” de cultură Sintana de Mureș, înfățișîndu-se obiectiv rolul goților pe teritoriile Moldovei și Munteniei pînă la venirea hunilor în ultimul sfert al secolului. La p. 30 se punctează dereglarea produsă în evoluția culturală a regiunilor în discuție de către invazia hunică, înregistrîndu-se în actualul stadiu al cercetării un număr mai mic de așezări și necropole din prima jumătate a secolului V. Pentru secolele VI—VII se subliniază dezvoltarea evasiunitară a culturilor materiale

de tip Costișa—Botoșana, Ipotești—Cîndești, Bratei—Țaga—Biharea (p. 31). Se accentuează rolul comunităților sătești documentate arheologic pe întreg teritoriul dintre Carpați și Nistru (exemplele fiind numeroase). Venirea proto-bulgarilor la 680/681 afectează, în opinia autorului, mai ales zona sudică a Moldovei antrenând și unele „elemente de factură slavă — de altfel reduse ca număr”. Pentru perioada secolelor VIII—X, în care se poate vorbi despre o relativă stabilitate în zonă, dispunem azi de un număr de circa 1000 de obiective, multe fiind cercetate arheologic, altele numai înregistrate de cercetările de suprafață. Autorul are în vedere permanent influența civilizației bizantine și ortodoxe asupra aceleia romanice și românești de la nordul Dunării, martori în acest sens fiind numeroasele descoperiri de obiecte de cult, monede bizantine, ceramică de import etc. (p. 38). Pe fundalul dezvoltării culturii de tip Dridu se desfășoară în secolele X—XI evenimente militare și politice care afectează teritoriile românești inclusiv Moldova, evenimente în care sînt implicați bizantinii, pecenegii, rușii, ungurii și cumanii. Pentru secolele XI—XII cultura de tip Răducaneni poate fi considerată pe bună dreptate continuatoarea firească a aceleia de tip Dridu. Marea invazie mongolă din secolul XIII, crearea și consolidarea unor state vecine cum ar fi cnezatele rusești, interesele maghiare și bizantine la Dunărea de Jos, marchează deja o nouă etapă în evoluția istorică a societății românești de la est de Carpați datorită interferenței de țeluri politice și economice la gurile Dunării. În prima jumătate a secolului XIV putem conchide că societatea românească dintre Carpați și Nistru era aptă din punct de vedere economic și social-politic spre a-și impune propria voință și propriile interese.

Capitolul II al lucrării este destinat unor observații privind *Creștinismul la est de Carpați în lumina izvoarelor scrise din perioada secolelor II—XIV* (p. 49—70). Din multitudinea de știri și informații oferite de sursele literar-istorice ale perioadei abordează D. Gh. Teodor reține și comentează pe acelea care vizează, într-un fel sau altul, spațiul moldovenesc. De multe ori laconismul sau ambiguitatea textelor pot crea dificultăți de înțelegere sau chiar confuzii. Astfel, se știe că termenii generici ca *Scitia* sau *Gofia* ce apar în izvoare desemnau, printre altele, uneori și regiunile de la nord de Dunăre situate între Nistru și Carpați. Se insistă asupra modului neoficial și popular al creștinării dacoromanilor prin activitățile de misionarism întreprinse de apostolii bisericii la nord de Dunăre, precum și asupra rolului jucat de marile centre urbane și religioase din Scitia Mică, Meesia ori Dacia Ripensis în derularea fenomenului de trecere la creștinism a societății păgine romanice și latinofone din fosta Dacie intra-și extracarpatică. Activitatea aproape legendarului apostol Andrei, „cel dinții chemat”, se pare că într-adevăr s-a desfășurat la sud și la nord de Dunăre după cum lasă să se întrevadă tradiția populară, folclorul și toponimia zonală, pe lângă textele unor apologeti creștini ca Hipolit Romanul și Eusebiu din Caesarea (preluând pe Origen). Afirmarea autorului că în secolele I—II creștinismul nu se difuzase încă în mase largi, atât în Dobrogea cîl și la nordul Dunării (p. 51) este confirmată și de absența, pînă în prezent, a unor dovezi arheologice indubitabile în acest sens, care să provină din mediul orașelor romane dobrogene din secolele I—II. Nu poate fi neglijat, pe de altă parte, rolul jucat de militarilor orientali și familiile lor, ori de negustorii originari din provinciile răsăritene ale Imperiului roman în extinderea pe cale populară a cultului creștin. În același sens trebuie văzută și prezența unor prizonieri creștini din imperiu aduși de invadatorii goți la nord de Dunăre în secolele III—IV, prizonieri printre care se aflau și călugării creștini ce ulterior au convertit „mulți goți la adevărata credință” (Philostorgios). Zonele unde au fost deportați acești prizonieri fiind, în opinia autorului, mai degrabă Moldova dintre Siret și Nistru la jumătatea secolului al III-lea, decît Muntenia aflată la acea dată sub supraveghere romană (p. 53). Domnul dr. D. Teodor e de părere că anumite comunități creștine nu s-au putut încheia decît după părăsirea Daciei de Aurelian și odată cu venirea goților în regiunea carpato-nistrană (p. 53). Întrii 313 (Edictul de la Milan) și pînă pe la 425—430 cînd hunii se reorganizează în Pannonia, misionarismul creștin (mai ales arian) a fost foarte activ la nordul Dunării, prin intermediul unor personalități

eclesiale ca episcopul Teofil al Goției, Sava Gotul, Ulfila sau episcopul Audios, întemcieltorul sectei audiene, exilat cu confracții săi la nord de gurile Dunării datorită ereziei sale (după cum ne informează Epiphanius din Salamina în secolul IV). Despre organizarea unei vieți monahale în ținuturile nord-dunărene par să amintescă așezăminte rupestre din zonele Buzău, Vrancea, Carpații Orientali și Basarabia, unele din ele inedite (p. 55—56). Nu mai insistăm asupra trecerii în revistă a informațiilor pe care diferite surse literar-istorice ni le oferă în legătură cu viața creștină de la sudul și nordul gurilor Dunării în secolele VI—X, direct sau indirect, printre acestea numărîndu-se legislația lui Justinian privind episcopia *Justiniana Prima*, „Listele episcopatelor”, Teophanes Confessor, Constantin Porphyrogenetul, persanul Gardizi etc.

Ca și alți cercetători Dl. Dan Gh. Teodor consideră că „adoptarea ritului bizantino-slav de către români s-a datorat nu atât literaturii religioase ortodoxe, produsă în centrele bisericești din Bulgaria și Serbia sau a legăturilor strinse între comunitățile de la nordul și sudul Dunării (mai ales în vremea Țaratului româno-bulgar), cît mai ales largilor posibilități pe care adărea la acest rit le-a oferit populației românești...” (p. 63). Pentru istoria eclesială a secolelor XI—XIV se aduc în discuție probleme legate de: revenirea administrației bizantine la Dunărea de Jos după 971 și reactivarea centrelor episcopale dobrogene din *Paristrion*¹; prezența episcopatelor rusești; propaganda catolică susținută de papă și regii maghiari la est de Carpați, activitatea Episcopiei cumanilor ca și relațiile creștinilor din Moldova cu Patriarhia din Constantinopol. O altă problemă controversată este aceea a raportului dintre zonele de nord ale Moldovei și Episcopia de Haliți în secolele XII—XIII². Către finalul celui de-al doilea capitol autorul emite, printre altele, și observația justă, după părerea noastră, privind „rolul aparte al Imperiului roman și bizantin la desăvîrșirea unei acțiuni spirituale, de mare amploare care, împlinită aici pe cale populară, neoficial... a putut contribui esențial la desăvîrșirea procesului de romanizare...” (p. 70). Această remarcă, care se bazează pe o multitudine de fapte și deducții pertinente nu este astăzi unanim acceptată, ceea ce face din cercetătorul ieșean un partizan declarat al ei³.

În cel de-al treilea capitol al cărții, intitulat *Mărturiile arheologice privind creștinismul la est de Carpați în secolele III—XIV* (p. 73—105) autorul stăruie asupra unor descoperiri arheologice mai recente, ori deja intrate în circuitul științific. Aceste mărturii sînt expuse și comentate pe grupe cronologice după cum urmează: perioada I, secolele III—V; perioada II, secolele VI—VIII; perioada III, secolele IX—XI și perioada IV, secolele XII—XIV. Diferitele categorii de obiecte provin din mai multe puncte cu descoperiri, care au fost cartate de către autor (fig. 6, 16, 23, 35).

În capitolul de *Concluzii* (p. 107—117) se fac unele observații pe baza materialelor analizate. Ne limităm la a prezenta numai cîteva care au caracter de generalizare: 1. Evoluția creștinismului pe teritoriul Moldovei nu poate fi studiată separat de ceea ce se întîmplă în restul teritoriului vechii Dacie. Din acest punct de vedere, noua religie a însemnat un liant cultural pentru procesul de romanizare (p. 107); 2. Difuzarea creștinismului la nord de Dunăre făcîndu-se dinspre mediul sudic, roman și bizantin, trebuie neapărat să se aibă în vedere raportul periodic dintre populația autohtonă și Imperiu (p. 107, 109); 3. Cu toate că informațiile arheologice pe care le deținem în prezent nu sînt

¹ Mai nou pentru aceste chestiuni vezi studiul lui Emilian Popescu, *Notes on the History of Dobroudja in the 11th Century: The Bishopric of Axiopolis*, în *BYZANTINA*, 15, Thessalonik, 1989, p. 237—262.

² O cercetare serioasă asupra episcopatelor rusești se datorează lui André Poppe, *L'organisation diocésaine de la Russie aux XIe—XIIIe siècles*, în *BYZANTION*, XL (1970), Bruxelles, 1971, p. 164—217.

³ O opinie diferită față de cea susținută de Ion Barnea și Dan Gh. Teodor, privind rolul Bizanțului în dezvoltarea istorică a românilor, susține P. Diaconu (cf. *Pontica*, 14, 1981, p. 375).

neglijabile, în Moldova nu s-au descoperit încă urme ale unor edificii de cult creștin mai vechi de secolul XII, lucru în genere valabil și pentru alte zone din fosta Dacie (p. 113); 4. Religia creștină a contribuit din plin la „refacerea unității culturale din teritoriile carpto-dunărene, grație unui mod de organizare socio-politică bazat pe comunitățile sătești autohtone mai ales după retragerea aureliană” (p. 115); 5. Religia creștină ortodoxă a constituit veacuri de-a rindul o modalitate spirituală de apărare a românilor de la est de Carpați contra catolicismului sau mahomedanismului, de exemplu, contribuind la salvarea și perpetuarea ființei naționale și individualizând poporul român în rindul celor de origine și limbă latină (p. 117).

După ilustrații, în număr de 35 (p. 119—153), cartea este dotată cu *Repertoriul descoperirilor arheologice de factură sau influență creștină de la est de Carpați (secolele III—XIV d.H.)*, p. 155—187. Acest repertoriu alfabetic este sistematizat pe considerente cronologice cuprinzând, lucru

foarte important, și descoperirile cu caracter creștin de la est de Prut, descoperiri ce pot fi astfel înglobate definitiv în patrimoniul unic al cercetării științifice românești. Cele patru rezumate în limbile: franceză, germană, engleză și rusă fac lucrarea accesibilă lecturii unor necunosători ai limbii române. În fine, un *Indice general* încheie cartea a cărei prezentare într-un spațiu modest am încercat să o întreprindem.

Dincolo de meritele autorului lucrarea în discuție reprezintă un act de restituire morală și, de ce nu, patriotic în ultimă instanță, anume acela de a prezenta altă cercetătorului cit și cititorului mai puțin avizat un *sumum* de idei și dovezi privind viața creștină între Carpați, Dunăre și Nistru, decurgind din acestea importanța credinței lui Isus pentru această parte a țării și nu numai a ci.

COSTEL CHIRIAC

ADOLF ARMBRUSTER, *Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.—16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie* (Studia Transylvanica, 17), Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1990, 310 p.

Volumele *Romanitatea românilor. Istoria unei idei* (1972), cu varianta franceză augmentată *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée* (1977), și *Dacoromano-Saxonica. Cronici români despre sași. Români în cronică săsească* (1980), mai multe traduceri și zeci de articole l-au impus pe Adolf Armbruster, format la școala istoriografică bucureșteană, drept unul dintre medievistii cei mai înzestrați din România. Stabilirea în patria de origine a strămoșilor săi deștepta suspiciuni că preocupările prioritare îi vor fi deturnate spre alte sfere decât cele care îl consacraseră, știut fiind că, din păcate, subiectele de istorie românească nu se află pe primul planul interesului lumii științifice occidentale și își găsesc cu mare dificultate sponsori dispuși să le asigure finanțarea. Drept urmare, mulți din istoricii interesați de problemele trecutului românesc ce activează în străinătate sint nevoiți să se reprofileze spre alte domenii de studii, cu audiență sporită. Nu a fost cazul lui Adolf Armbruster — în prezent angajat la *Landmannschaft der Buchenlanddeutschen* din Augsburg —, care cu noua sa lucrare, ce face obiectul acestor rânduri, oferă cea mai elocventă dovadă de obstinație pentru domeniul ce i-a absorbit energia și pasiunea de peste un sfert de veac.

Elaborarea lucrării a fost mijlocită de sprijinul financiar primit de la Deutsche Forschungsgemeinschaft, în timp ce tipărirea s-a putut realiza grație subvențiilor puse la dispoziție de renumita mezosoprană Viorica Cortez, într-o serie care formează un supliment la „Siebenbürgische Archiv”, editat sub patronajul așa-numitului Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, coordonat de prof. dr. Paul Philippi.

Der Donau-Karpatenraum... este cel de-al treilea volum de imagologie istoriografică a lui A. Armbruster. În primele două — *Romanitatea românilor* și *Dacoromano-Saxonica* — avusese în vedere, pe de o parte, perspectiva străină și apoi numai cea săsească asupra istoriei și civilizației românești, iar, pe de altă parte, imaginea istoriei și civilizației săsești oglindită în cronicile românești din evul mediu și de la începutul epocii moderne. În ultima sa lucrare autorul a fost preocupat de proiecția societății românești în izvoarele centrale și vesteuropene din secolele X—XVI. De altfel, pentru prima parte a acestui interval spațiul carpto-dunărean nu dispune de izvoare scrise interne, așa încât pentru reconstituirea trecutului său se poate apela, exceptând vestigiile arheologice, numai la sursele narrative, beletristice, diplomatice și cartografice externe, dintre care acelea occidentale sint de cea mai mare importanță.

Recurgând la imagologie pentru recompunerea realităților medievale, autorul se arată receptiv la un curent ce s-a bucurat de audiență destul de largă în istoriografia mondială, cu precădere în ultimele două decenii, ceea ce și explică

de ce una din secțiunile celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istoricе de la Stuttgart din 1985 și-a propus dezbaterea problemelor legate de așa-numita „imagine a celuiilalt”.

Lucrarea a fost structurată în cinci mari capitole pe baza criteriilor de ordin cronologic. Respectivеle capitole sint precedate de o succintă introducere și succedate de concluzii, lista prescurtărilor, bibliografie (izvoare și literatura secundară), o anexă conținând un mic fragment din *Österreichische Reichchronik* a lui Ottokar de Stiria și de indicele numerelor proprii, acesta din urmă nenominalizat în cuprins. Remarcăm că nu numai în titlu ci pe parcursul întregului volum s-a operat cu noțiunea de „spațiu carpto-dunărean” (*der Donau-Karpatenraum*) și nu cu cea de „bazin carpatic” (*das Karpatenbecken*), destul de proliferată în literatura de specialitate germană și maghiară, care nu are acoperire temeinică în realitățile geografice și reflectă anumite concepții geopolitice, în tentativa de a se acredita ideea că hotarele regatului ungar medieval și cel din cadrul monarhiei austro-ungare ar corespunde unei unități de relief.

În cel dintii capitol, privitor la spațiul carpto-dunărean în izvoarele anterioare secolului al X-lea, se depășește cadrul cronologic fixat de titlul cărții. Această parte se referă în special la terminologia politico-geografică a regiunilor de la nordul Dunării de Jos, problemă căreia Adolf Armbruster i-a dedicat cu mai mulți ani în urmă un documentat studiu special (*Evoluția sensului denumirii de „Dacia”. Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică și realitatea și gândirea politică*, în *Studii. Revistă de istorie*, 22, 1969, 3, p. 423—444), de unde sint preluate nu numai principalele concluzii ci și numeroase pasaje, completate pe alocuri cu diverse comentarii, care nuanțează anumite interpretări. Neverificând informația lui Marin Popescu-Spîneni (*România în cartografia pînă la 1600*, I, București, 1938, p. 66), potrivit căreia harta zugrăvită pe un perete al catedralei de la Hereford de la sfîrșitul secolului al XIII-lea ar conține notația *Dacia — hec 7 oppidum*, autorul face aprecierea că această reprezentare cartografică ar oferi cea dintii identificare explicită a Daciei cu Transilvania. Concluzia nu poate fi acceptată pentru că în realitate harta din biserica engleză are un cu totul alt text: *Dacia. Hec et Rusia* (cf. W. L. Bevan și H. W. Phillott, *Medieval Geography. An Essay in illustration of the Hereford Mappa Mundi*, London—Hereford, 1873 (reimprimat Amsterdam, 1969), p. 137; K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*, IV, *Die Herefordkarte*, Stuttgart, 1896, p. 16).

Unul din capitolele cele mai interesante ale volumului, îndeosebi datorită punerii în valoare a numeroase izvoare nesemnalt anterior pentru evul mediu carpto-dunărean, este cel de-al doilea, dedicat perioadei circumscrie între momentul genezei poporului român și acela al formării sta-

telor de sine stătătoare. Procesul de formare al poporului român s-ar fi extins după autor pe parcursul unei perioade îndelungate, începând cu romanizarea Daciei în secolul al II-lea și încheindu-se în secolul al X-lea, când apar primele atestări ale românilor în izvoarele scrise. O primă etapă a acestui proces s-ar fi consumat până în secolul al VII-lea, când sinteza geto-daco-romană ar fi dat naștere populației protoromâne, în timp ce a doua etapă ar fi avut drept notă dominantă suprapunerea unei mase slave peste fondul romanic de pe ambele maluri ale Dunării, determinând procese de asimilare în sens diferit pe o parte și pe alta a marelui fluviu. În continuare se întreprinde un larg și doct excurs în domeniul terminologiei sub care populația neolatină de pe malul stîng al Dunării Inferioare și din Peninsula Balcanică este pentru prima dată amintită în izvoarele central-și vesteuropene, considerații mai ample fiind prilejuate de *Legenda Sf. Gerard*, cronica Notarului anonim al regelui Bela, *Nibelungenlied*, *Wellechronik* a lui Rudolf von Ems și *Österreichische Reimchronik* a lui Ottokar de Stiria, acestea din urmă fiindu-i dedicat anterior un pertinent studiu: *România în cronica lui Ottokar de Stiria: o nouă interpretare*, în *Studii. Revista de istorie*, 25, 1972, 3, p. 463—483. Texte precum *Viața Sf. Elisabeth* de Dietrich Thüringianul, *Carol cel Mare* de Stricker, *Wigamur*, *Biblia rimată Thüringiană* și alte poeme germane, semnate de Armbruster pentru prima dată pentru istoria spațiului carpato-dunărean, relevă faptul că Transilvania — îndeosebi datorită coloniștilor sași — începuse să intre constant în perimetrul interesului Occidentului. Pe lângă aceste izvoare s-ar mai putea menționa și informația cuprinsă într-un mic poem al lui Tannhäuser — poetul a cărui notorietate este datorată celebrei opere omonime a lui Richard Wagner —, în care sînt menționați cumani (*Valwen*) (cf. J. Sieberl, *Der Dichter Tannhäuser. Leben-Gedichte-Sage*, Halle/Saale, 1934, p. 82), coloniștii de suveranii arpadieni în mai multe regiuni ale regatului ungar. În ceea ce privește cuprinzătorul ciclu de creații literare ce inserează legende (esute în jurul faptelor lui Attila, din care autorul a discutat numai pe cele elaborate în evul mediu în spațiul germanic (*Nibelungenlied*, *Die Klage*, *Witeolf und Dietleib*, Heinrich von Mügeln) și cel maghiar (Simon de Keza), ar fi fost desigur util să fi fost evocate și acelea redactate în mediul italo-francez, al cărui arhetip datează probabil din secolul al XIII-lea. Respectivul arhetip s-a pierdut, păstrîndu-se în schimb diferite variante ulterioare, în care Attila, prezentat drept rege al Ungariei, este anturat de o armată alcătuită din cumani, români, unguri, bulgari etc. Între aceste variante menționăm un manuscris francez inserat într-un codex de la Biblioteca Marciana din secolul al XIV-lea, alte două latine de la Biblioteca Ambrosiana din Milano și Biblioteca municipală din Verona din secolul al XV-lea și, respectiv, al XVI-lea, la care se adaugă marele

poem cavaleresc *La guerra d'Attila*, scris în franco-venetă de bolognezul Nicolò da Casola puțin după mijlocul secolului al XIV-lea. Ideea anacronică privind contemporaneitatea vlahilor cu imperiul hunic al lui Attila și dăinuirea lor în Pannonia pînă la venirea ungarilor se regăsește ulterior și la cărturari ai epocii renascentiste tirzii, precum Anton Veranesies și Frideric Menius, care au preluat-o din vechile tradiții medievale (Cf. V. Spinei, *Migrația ungarilor în spațiul carpato-dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX—X*, în *Archiv*, XIII, 1990, p. 122—123).

Cel de-al treilea capitol al lucrării se referă la perioada cuprinsă între momentul întemeierii Țării Românești și Moldovei și mijlocul secolului al XV-lea. Pentru început este dezbătută terminologia teritoriilor românești în perioada constituirii formelor superioare de organizare politică, utilizîndu-se un vast material informativ — narativ și diplomatic —, o parte din acesta fiind luat pentru prima dată în discuție pentru problema tratată. De la actele cancelariei papale și a regalității angevine pînă la textele lui Peter von Dusburg, Nikolaus von Jaroschin, Peter von Retz, Johann Schillberger, Ioan de Sultanyeli, Ulrich von Riechenthal, Ghillebert de Lannoy, Walerand de Wavrin etc., autorului nu-i scapă nici un izvor major pentru problematica urmării.

Același lucru se poate spune și despre următoarele două capitole, cel de-al patrulea, despre imaginea romanității la umaniștii italieni, și cel de-al cincilea asupra izvoarelor din secolul al XVI-lea. În cel dintîi sînt consemnate, între altele, cele mai vechi referiri la originea romanică a poporului român, prezente la Poggio Bracciolini, Flavio Biondo, Enea Silvio Piccolomini etc., precum și diverse date asupra domniei lui Dracula, amestec deconcertant de fapte reale și fabulație bolnăvicioasă. O analiză detaliată este afectată cronicii lui Antonio Bonfini. Informația din secolul al XVI-lea asupra spațiului românesc, tema ultimului capitol, este în mod firesc mult mai bogată și diversă ca cea din perioadele anterioare, astfel că autorul nu și-a mai putut permite să le prezinte amănunțit, cu toate că aceasta nu ar fi fost lipsită de interes, prin faptul că unele serii — precum cele semnate de Paulus Leypolt, Petrus Nivemontium Albinus sau Martin Fumée — au rămas pînă în prezent insuficient relevante, fiind imprimabile în incunabule ajunse veritabile rarități bibliografice.

Punînd punct prezentării noii sinteze a lui Adolf Armbruster — o evidentă reușită, circumscrisă pe linia lucrărilor sale anterioare cele mai valoroase —, ținem să remarcăm drept elemente definitorii pentru aceasta colecșitorul volum informativ, interpretările subtile și stilul ales. Tipărirea unei ediții în limba română a lucrării ar fi de reală utilitate.

VICTOR SPINEI